

ISTORIKAS ČESLOVAS LAURINAVIČIUS APIE 1920 M. TAIKOS SUTARTĮ SU SOVIETŲ RUSIJA

Pirmiausia norėtume patvirtinti istorikų jau anksčiau padarytas išvadas. Būtent, kad lietuvių tauta niekada nebuvo atsisakiusi savo valstybingumo tradicijų ir nesitaikstė su Rusijos imperijos jai primesta padėtimi. Tik kelių, kuriais lietuvių tauta ėjo laisvės link, buvęs ne vienas. Vadinasi, į lietuvių tautinės valstybės susidarymą negalima žiūrėti vien kaip į mažos tautos pastangas apsaugoti nuo imperiją ištikusios anarchijos po bolševikų perversmo. Tos išvados nereikia pamiršti, kai kalba eina apie lietuvių tautos istorinių teisių aktualizavimą. Antra vertus, galimybė sukurti nepriklausomą valstybę — tiek lietuviams, tiek ir kitoms Rytų Baltijos pakrantės tautoms — atsiradusi tik po to, kai Rusijoje kilusi revoliucija. Net ir sugriuvus imperijai, jos kaip suvereno inercija tebeveikė: rusiškųjų politinių-karinių jėgų (tiek baltųjų, tiek raudonųjų) agresija prieš Baltijos valstybes komplikavo pastarųjų pastangas stabilizuoti savąjį vidaus padėtį bei įgyti tarptautinį pripažinimą.

Baltijos valstybių tarpusavio nesutarimai — ir visų pirma konfliktas tarp Lietuvos ir Lenkijos — sutrukdė kolektyvinio saugumo sistemos kūrimą Rytų Pabaltijyje. Į taikingą santykių normalizavimą regione buvo pradėta eiti bilateralinių sutarčių keliu — tarp Sovietų Rusijos ir pavienių Baltijos valstybių. Toks kelias Sovietų Rusijai sudarė galimybę taikant įvairias spaudimo priemones, įtraukti Baltijos valstybes į savo įtakos sferą ir apriboti jų veikimo laisvę. Nors, antra vertus, bilateralinės sutartys su Sovietų Rusija Baltijos valstybėms neužbraukė kolektyvinės saugos perspektyvų.

Lietuvai santykių su Sovietų Rusija normalizavimas buvo svarbi politinė atrama ginantis nuo Lenkijos. Mat Lenkija, panašiai kaip ir Rusija (bei Vokietija), bandė kurti savąją įtakos sferą, į kurią stengėsi visų pirma įtraukti Lietuvą. Kadangi imperialistinės „įtakos sferų“ bei „buferių“ sistemos kūrimas buvo grindžiamas istorine teise, Lietuvai tapo labai svarbu, kad būtų pripažintos ir jos istorinės teisės.

Derybose su Sovietų Rusija tai pasiekti nebuvo lengva. Sovietų atstovai Lietuvą stengėsi traktuoti tik kaip etninę bendriją ir jos apsisprendimą sieti su socialiniu pakilimu — lietuvių valstiečių kova prieš lenkų dvarininkus. Lietuvos delegacijai pavyko išreikalauti, kad Taikos sutartyje (1920 m. liepos 12 d.) būtų pripažinta Lietuvos teisė į jos etnografinę-istorinę teritoriją bei į LDK turtą — į pastarąjį, tiesa, ne be išlygų (pagal sutarties 9 str.). Tačiau padariusi šias nuolaidas sovietinė diplomatija kartu sugebėjo išgauti iš Lietuvos delegacijos dokumentą (priedą prie sutarties 2-ojo straipsnio), pagal kurį faktiškai buvo pateisinami Sovietų Rusijos veiksmai paverčiant Lietuvą savo karinių veiksmų su Lenkija zona. Realios karinės sąjungos su Sovietų Rusija sudarymas ano meto politiniame kontekste Lietuvai būtų buvęs pražūtingas.

Kadangi Lietuvos vyriausybė neatsisakė pastangų išlaikyti Lietuvą neutralumo ribose, netrukus po Taikos sutarties su Sovietų Rusija pasirašymo Baltijos valstybėms vėl atsivėrė perspektyva formuoti kolektyvinio saugumo sistemą Rytų Europoje. Tokia perspektyva reiškė galimybę neutralizuoti imperialistines Rusijos (eventualiai Vokietijos) tendencijas ir kompensuoti jaunų iš esmės etnografiniu pagrindu susikūrusių valstybių pilietinės konsolidacijos stoką. Deja, ir toji galimybė nebuvo išnaudota. Daugiausia — dėl agresyvios Rusijos ir Lenkijos politikos Sovietų Rusija, socialinės revoliucijos doktriną susiejusi su Buvusios imperijos ekspansinėmis tradicijomis, rėmėsi jėga bei klasta. O Lenkija, jėgos politikai siekdama priešpriešinti jėgą, taip pat nesiskaitė su priemonėmis. Strateginės išminties pristigo ir mažoms Baltijos valstybėms. Lietuvai nepavyko išlaikyti reikiamos pusiausvyros tarp Rusijos ir Lenkijos — Lietuvos politikoje pasireiškusių

tendencijos sudaryti sąjungą su sovietais buvo geras pretekstas Želigovskio akcijai. Tačiau Lietuvos politikos nesėkmę aiškintume ir objektyviomis priežastimis.

Įtampos laukas tarp Rusijos ir Lenkijos apskritai nebuvo naujiena Lietuvai. Nes ji nuolat buvo veikiamą dviejų civilizacijų: rusų ir lenkų-prancūzų. To poveikio atspindys liudyto tautos gebėjimą ne tik kokybiškai perimti kitų tautų politinę mintį bei suvokti save pasaulinės politinės minties kontekste, bet ir leisti galvoti apie Lietuvos atvejui svarbią galimybę — dviejų kaimyninių priešingų politinių jėgų neutralizavimą. Tačiau postlegitimistinėje aplinkoje prasidėjusi išbrova neabejotinai sutrikdė iki tol vykusį — kad ir sunkiai bei prieštarinai — lietuvių visuomenės konsolidacijos procesą. Todėl labai rezervuotai žiūrėtume į istoriografinį teiginį apie Spalio revoliucijos Rusijoje pozityvų poveikį Lietuvos valstybės susikūrimui.

Tautos, turinčios neišbaigtą socialinę struktūrą, šuolis į valstybinį gyvenimą suponavo didelį psichologinio faktoriaus vaidmenį. Sovietų manipuliacijos su deklaratyviais Lietuvos pripažinimo pareiškimais ir atvirkščiai — Antantės šalių vengimas suteikti Lietuvai pripažinimą, vadinamojo domino principo arba „apsupimo politikos“ efektai ir galų gale šantažas dėl Vilniaus — visa tai rodo, kad didžiosios valstybės ignoravo lietuvių tautos apsisprendimą arba net bandė tą apsisprendimą palaužti. Toks požiūris į Lietuvą reikalavo didelės lietuvių politikų ištvėmės ir santūrumo. Neneigdami tiesioginės demokratijos priemonių reikšmės, vis dėlto manytume, kad Lietuvos politika daugiausia laimėjo tais atvejais, kai buvo stengiamasi palaikyti konstruktyvius kontaktus su visomis suinteresuotomis pusėmis.

Po 1920 metų rudens dramos Taikos sutartis su Rusija neprarado savo galios; vėliau ji buvo tvirtinama dar keletu sutarčių su Sovietų Rusijos įpėdine — SSRS — 1926, 1931, 1934, 1939 metais (nors tos sutartys, deja, vis labiau kaustė Lietuvos suverenitetą). 1920 metų Taikos sutartis tebegaliojo ir po 1940 metų sovietinės agresijos, per visus penkiasdešimt nelaisvės metų teikdama lietuvių tautai atgaivą bei pasitikėjimą. [...]

(Iš: Česlovas Laurinavičius, Lietuvos – Sovietų Rusijos Taikos sutartis, Vilnius, 1992, p. 167-169)